

Поема про «Море»

Віталій Юрченко

■ Лариса Кадочникова, Костянтин Степанков у фільмі «Море».
Режисер Леонід Осика. Київська кіностудія ім. О.Довженка. 1978.

Фільм «Море» — єдиний двосерійний фільм у творчості Леоніда Осика. Студія ім. О.П.Довженка щорічно випускала дванадцять художніх ігрових фільмів. Дванадцять планових одиниць. Двосерійний фільм — дві одиниці. Значить, дванадцять одиниць, але одинадцять фільмів. Якщо наприкінці року студія не виконує план на одну одиницю (не встигнуть якийсь фільм завершити вчасно), то це ще півбіди. Всілякими виробничими хитрощами цю недостачу перекривали. Але якщо не завершить дві одиниці — це катастрофа. І студія потерпає від моральних неприємностей та матеріальних збитків. Всіх позбавлять премії, тобто страждають усі 1200 осіб. Госпрозрахунок.

І коли вже пишеться режисерський сценарій, починають діяти закони виробництва, витрачаються державні кошти, вважається, що усі ідейно-художні питання узгоджено та вирішено й уся кінематографічна ієрархія, від студійного вахтера до голови Держкіно СРСР зацікавлені в тому, щоб фільм було знято та здано вчасно. А там — нехай його мордують критики та обплівують глядачі. Чи навпаки. Але то вже інша розмова.

Літературний сценарій стрічки «Море» було написано за мотивами роману Елігія Ставського «Очерети». Йшлося в ньому про неблагополучний стан Азовського моря. І в романі, і в літературному сценарії чітко висловлювалася думка про те, що

Азовське море, яке зовсім недавно було за кількістю та асортиментом найбільш рибним морем країни, може загинути, якщо не усунути причини такого становища, що склалося через невміле господарювання та економічне невігластво.

Кінематографічне начальство не любило проблемності та гостроти. Тому все гостре і проблемне знищувалося на стадії літературного сценарію. Що, як впливає з вищесказаного, заощаджувало державні кошти.

У цьому ж випадку сценарій «Море» Л. Осика та Е. Ставського, незважаючи на відверту проблемність та неприховану гостроту, було затверджено без особливих труднощів.

Осика поставився до цього факту з підозрою, а я ні. Наприкінці 70-х вже навіть у газетах писали, що не тільки там, у них, не можна купатися в Рейні через надлишок промислових відходів, але й у нас не все благополучно в цьому питанні. І ліси вирубують не так і не там, і з чистою водою не все гаразд.

У відповідь на мій, здавалося б, виправданий оптимізм, Осика розповів просту життєвську історію, завершивши її досить неочікуваним висновком, що стосувався нашої дискусії.

Один столяр повернувся якось у суботу додому після зарплата дуже пізно. Такі пізні повернення траплялися з ним рідко, але регулярно. Аванс — зарплата. Оскільки людиною він був мир-

ною, то не починав суперечок з дружиною, а одразу лягав спати. Проте наступного дня він отримував своє за повною програмою. Аби хоч якось пом'якшити справедливий через пропиті гроші гнів дружини, він починав робити щось корисне. І ось він щось там лагодить, загвинчує, прибиває, а дружина популярно розповідає йому хто він такий; голова болить, а виправляти здоров'я нічим.

Наш столяр якоїсь там суботи був у дещо кращому становищі, ніж зазвичай. Позаяк він встановлював на балконі засклені рами. Як можна здогадатися, цією роботою він займався двічі на місяць. Але зрештою ця робота якось рухалась. Окрім того, дружина влаштувала прання і була у ванній. Тому головним її слухачем була мокра білизна, а до столяра на балкон долинали лише найбільш енергійні вирази.

Ось цей м'який режим приспав пильність нашого героя. Прилаштувавши засклену раму, він упав. І не на балкон, а з висоти п'ятого поверху. Але, як не дивно, політ завершився благополучно. Звичайно, відносно.

Як каже народна мудрість, людям, з організму яких не витріюється алкоголь, щастить у таких випадках. Чи спрацювало це правило, чи засклена рама стала своєрідним планером, завдяки якому політ набув певної плавності, але столяр на своїй рамі тільки врізався в лапату крони горіха, що ріс під вікнами. Приблизно на рівні другого поверху.

Столяр і рама вицїли. Звичайно, скло вилетіло, а на обличчі та тілі з'явилися численні подрипини та синці. Згодом з'ясувалося, що зламано два ребра. Охаючи, столяр зліз з горіха та з рамою в руках пішов додому. Коли він дістався до дверей своєї квартири, з'ясувалося, що ключів у нього нема. Він же не готувався до польоту, тож ключі залишилися всередині, в кишені піджака. Довелося дзвонити.

Дружина, що не здогадувалась про нещасливий політ, вважаючи, що її чоловік зайнятий справою, крикнула в бік балкону, щоб він відчинив двері. Дзвоник повторився. Дружина, перервавши прання, пішла до дверей. Коли вона їх відчинила, то не дуже здивувалася, побачивши чоловіка. Зовсім неправильно витлумачивши вираз його обличчя, висловилися в тому сенсі, мовляв, де ти, гадюко, тільки встиг.

На цьому Осика перервав свою оповідь про злигодні столяра, заявивши, що ті хто створюють цей фільм, в таких самих стосунках з кінематографічним начальством, як і столяр з дружиною в момент протистояння біля дверей квартири. У нас усе болить, а вони нам не вірять.

Як у воду дивився. Саме до режисерського сценарію було пред'явлено претензії, які мали б висловитись ще на початку роботи над сценарієм літературним. Ситуації, характери, колізії, образи... Звичайно, все це можна було зробити і в режисерському сценарії, але вже було точно визначено дату здачі готового фільму в Москві, і якщо час роботи над режисерським сценарієм подовжувався, то це вело до подовження роботи над фільмом, а це, в свою чергу, могло спричинитися до зриву державного плану. Зазвичай такі жарти могла дозволити собі лише Москва, оскільки Москва розпоряджалася грошима, а Держкіно УРСР могло влаштувати свої танці тільки на стадії сценарію літературного. А тут саме республіканське начальство і розігралося. Час ішов, можливість своєчасно зняти і здати фільм ставала дедалі проблематичнішою. Мабуть, такий спосіб дій республіканські хлопці узгодили з Москвою, але творчій групі від того було не легше. І тут Осика сказав, що, судячи з усього, радянському глядачеві не світить побачити фільм «Море», закриють нас, і прізвиська не спитають, але ми мусимо зробити

усе, щоб факт катастрофи не звалили на нас. Значить, потрібно виконувати усі зауваження, оскільки все одно далі сценарію справа не піде. Оператор фільму В.Квас похмуро підтвердив, що справа кепська, що сценарій і без того був не дуже, а після виконання зауважень і говорити нема про що, але шкода, що пропадає гарна натура. Місця для натурних зйомок насправді були шикарні, в районі Темрюка.

Зрештою, скориставшись з чергової кампанії боротьби з алкоголізмом, керівництво оголосило, що в сценарії забагато п'ють. Поставило вимогу істотно виправити сценарій у цьому сенсі. Було проведено певну роботу: деякі сцени викреслено, замість них написані інші, і в найкоротший термін у Держкіно УРСР на вул. Франка був представлений виправлений режисерський сценарій разом із документом, де вказувалося, що завдання керівництва виконано. Але керівництву цього було замало.

І зворотньою поштою на студію прийшов керівний папір, де вимагалося письмово повідомити, в якому кадрі та на якій сторінці персонажі дозволяли собі вживати заборонені на екрані спиртні напої і як автори їх від цього відучили. Відповідно до нормальної людської логіки там, у Держкіно УРСР, його відповідальні працівники повинні були самі взяти виправлений сценарій та порівняти його з попереднім, ще не виправленим. І переконатися – виправили щось автори чи ні. Але у них було інше завдання – зацікавити процес. Я сказав Осичі, що вважаю вимоги нашого Держкіно просто дурними і тому, як редактор фільму, їду до директора студії. Адже дирекція студії зацікавлена в найшвидшому вирішенні питання про початок роботи над фільмом.

Осика сказав, що плювати проти вітру чи робити ще щось подібне теж дурниця, нічого моєї ходіння не дадуть. Але я все-таки пішов. Директор студії Альберт Григорович Путінцев вислухав мене та висловився дипломатично. Мовляв, якщо розглядати ситуацію відсторонено, то зі мною можна погодитись, але якщо її розглядати конкретно, то Держкіно – інстанція вища, і їхня опінія для нас – закон. Треба виконувати!

Осика по-філософському зауважив, що наївність личить тільки зовсім молоденьким дівчатам, і ми почали гортати режисерський сценарій.

■ Михайло Голубович, Костянтин Степанков у фільмі «Море».

■ Леонід Осика під час роботи над фільмом «Море».

Треба сказати, що герої майбутнього фільму, як і їхні реальні прототипи, мешкали на узбережжі Азовського моря, де клімат дозволяв вирощувати виноград у великій кількості. Тому до їхнього раціону входила не тільки азовська риба, а й вино, виготовлене з винограду. Не те щоб персонажі зловживали, але майже кожної зустрічі дозволяли собі. Авторам належало у світлі останніх приписів у всіх сценах, де герої орудували склянками, змусити їх зайнятися чимось іншим. Ловити рибу, косити очерет, любити одне одного.

Така літературна праця могла затягнутися надовго, але Осика вирішив інакше. Він сказав: нехай склянки залишаються, але їхній вміст має бути іншим. Наприклад, замість горілки – лимонад, а замість вина – мінеральна вода. І коли його спитали, на що ж міняти коньяк, невже на молоко, він сказав, що треба бути реалістами і коньяк міняти на пиво. Що й було зроблено. Іван Григорович Кочан, на той час головний редактор Держкіно УРСР, уважно прочитав кілька сторінок, де детально вказувалось, в яких саме сценах та епізодах всі алкогольні напої за волею авторів перетворилися на безалкогольні, потім потряс цим документом у мене перед носом і сказав, що візьме його з собою до Москви. Що це означало, я не зрозумів, але невдовзі нам повідомили, що Держкіно республіки приймає сценарій і відправляє його для розгляду в Держкіно СРСР. З'явилась надія, що в столиці питання вирішать оперативніше, але невдовзі ми зрозуміли, що в Києві ми зіграли лише перший тайм, і гра продовжується. В Москві, звичайно, бесіди проходили на вищому рівні. Там завжди давали зрозуміти, що хай там як, а художник – особа поважна. Про сценарій сказали, що тема дуже актуальна і такі фільми зараз дуже потрібні. Посміялися над київськими перестраховниками з питань вживання алкоголю, зауваживши, що само собою, пити шкідливо, але продаж спиртних напоїв на державному рівні поки що ніхто не скасовував, і вживають їх не тільки кримінальні елементи, а й порядні і суспільно корисні люди, що певною мірою може бути відображено в сценарії і у фільмі. Але от що у сценарії невдало, то це драматургія. Його композиція, стосунки героїв, діалоги, другий план, загалом, усе потрібно було переписувати. А оскільки автори зі своїм завданням не впоралися, то їм рекомендувалося залучити до роботи професійного драматурга, котрий усе й переписе.

Автори були представлені в одній особі – режисера Осика, і ця особа дозволила собі не погодитись з думкою керівних товаришів. Він вважав, що автори з роботою впоралися. Сталася взаємоввічлива дискусія на тему драматургії майбутнього фільму «Море». Після чого було зроблено висновок, що мистецтво – не арифметика і навіть не алгебра, і тут ніякі попередні висновки гарантувати успіху не можуть. Це значить, що, можливо, автори в особі режисера й мають рацію. Але, можливо, й не мають. Як же бути?

А ось як. Оскільки за ідейно-художній результат відповідає все-таки той, хто замовляє музику, то його поради слід виконувати. Тому ідіть і працюйте. Шукайте драматурга, вам ніхто нічого не нав'язує. І не забувайте, що за зрив постановки автори також несуть відповідальність.

Ну що ж! Питання, можна сказати, було майже вирішене. Машина на гальмах м'яко з'їжджала до кювету, де після остаточної зупинки ремонту вже не підлягала, незважаючи на м'якість удару. Робити було нічого.

І тут Осика почав діяти абсолютно неочікуваним способом. Колись, задовго до описуваних подій, знаменитий сценарист і драматург (тоді ще невідомий) Віктор Мережко написав спеціально для Осика сценарій під назвою «Тріумф». У ньому йшлося

про долю актора кіно. Спробі поставити фільм за цим сценарієм був одразу покладений край. Сценарій не те що зарубали, його безжалісно розрубали на частини, розклали з них багаття, спалили, а попід розвіяли за вітром.

І ось Осика привіз цей «Тріумф» до Держкіно СРСР з пропозицією поставити однойменний фільм замість «Моря». В Держкіно почитали і вирішили що «Море» все-таки краще. (Волею випадку я кілька разів читав цей «Тріумф», але так і не зрозумів, що в ньому так сильно лякало номенклатуру).

Загалом, роботу над фільмом дозволили продовжувати. Коли до Києва з Москви прийшов відповідний папір, що робота над фільмом продовжується, оператор Квас був настільки здивований, що без усіляких натяків заявив, що з нього «належить». Програму, закодовану в цьому слові, було виконано повністю і на високому рівні.

В процесі виконання програми Осика спитав, ні до кого особливо не звертаючись: а скільки часу пішло на виготовлення режисерського сценарію? Йому відповіли, що забагато, адже всі терміни полетіли під три чорти, і зняти фільм вчасно вже нема жодної можливості. Осика попросив все-таки уточнити, і хтось підрахувавши сказав, що режисерський сценарій писався рівно дев'ять місяців. І Осика знову-таки по-філософськи зауважив, що дев'ять місяців – це термін, необхідний жінці щоб виносити і народити дитину. Але жінка хоча б на початку отримує задоволення, а ми що?

Якби історія на цьому завершилася, то кінець у неї був би, само собою, щасливий. Але, на жаль, до кінця було надто далеко. Справа зрушила з мертвої точки, але час було втрачено безповоротно. Головне, пропало бажання і настрій робити фільм. Багаторазово перероблений і переписаний сценарій не викликав емоцій і не будив фантазію.

Дві серії, дві одиниці держплану були все-таки відзняті, змонтовані і здані, хоча і з деяким порушенням термінів.

Фільм вийшов не найкращим. У ньому знялися видатні актори – Кадочникова, Лефтії, Степанков, Олексенко, Кочетков, згодом до них долучився Миколайчук, але... Глядачі нудьгували, а професіонали дратувалися, легко помічаючи невикористані режисером можливості та помилки, неприпустимі для Осика. Звичайно, не тільки зовнішні обставини призвели до такого стану речей, були тут і суб'єктивні причини, але починалося все з об'єктивних. Душевні сили було витрачено, щоб довести своє право знімати те, що автор сам вважав за необхідне. Це було доведено, а на подальше емоцій не вистачило. Коли високе керівництво, поставлене Осикою перед вибором, що дозволити – «Тріумф» чи «Море» – вибрало все-таки «Море», то, як сказав Осика, тріумф все-таки стався, хоча і дивним чином.

Зрештою, не все було так погано. Фільм не став улюбленцем публіки, але скільки визнаних шедеврів не переілюнували успіху «Єсені». Багато помилок та прорахунків? Багатенько, звичайно, але який задум дійшов до втілення без втрат? А тут безповоротно втрачений час, намарно розтринькана енергія. Та чи всі перешкоди здатна подолати творча психіка?

Коли обидві серії було вперше проглянуто в достатньо вузькому колі, Осика вголос згадав, що його перший фільм, котрий не був випущений на екрани та не став диліомною роботою, називався «Та, що входить у море». І коли цей фільм обговорювали на хураті студії, відомий письменник Василь Земляк, що був тоді головним редактором, людина вельми дотепна, обмежився тільки однією фразою. Він сказав: «Море – воно завжди сумне». Згадавши свій дебют і повторивши цю фразу, Осика, подумавши, додав: «Ну що ж, класик мав рацію».